

“עת לעשות לה’ הפרו תורתך” משבר וצמיחה בפרובנס במאות הי”ג–י”ד

ישראל בן סימון

את פרק ג בספר קהלת פותח שלמה בשמונה פסוקים שבהם הוא מראה כיצד לכל תופעה או התנהגות יש עת וזמן הראויים להן. לדבריו, בעתים שונות נדרשת התנהגות שונה, ולכן התנהגות הראויה לעת אחת עלולה להיות אסורה בעת אחרת, ולהפך:

לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים. עת ללדת ועת למות עת לטעת ועת לעקור נטוע. עת להרוג ועת לרפוא עת לפרוץ ועת לבנות. עת לבכות ועת לשחוק עת לספור ועת רקוד. עת להשליך אבנים ועת כנוס אבנים עת לחבוק ועת לרחק מחבק. עת לבקש ועת לאבד עת לשמור ועת להשליך. עת לקרוע ועת לתפור עת לחשות ועת לדבר. עת לאהוב ועת לשנוא עת מלחמה ועת שלום.

את עניינם של הפסוקים האלה ניתן לקשור לעניינו של פסוק קכו שבספר תהלים, פרק קיט: “עת לעשות לה’ הפרו תורתך”.¹ לפי פסוק זה יש עת משבר שבהם התורה דורשת מהחכמים להפר את אחד מציווי התורה כדי לקיים ציווי אחר, חשוב יותר.

מאמר זה עוסק בתיאור שלושה משברים (“עתים”) שונים שהתרחשו במאות י”ב–י”ד, ובהתערבותם של חכמי הדור למצוא להם פתרונות, גם אם הם מפריים את אחד מציווי התורה. המשבר הראשון התרחש בסוף המאה הי”ב ומתואר על ידי רמב”ם; השני התרחש בתחילת המאה הי”ג ומתואר על ידי ר’ שמואל אבן

1 לפירושים שונים לפסוק, ראו הקדמתו של המאירי לבית הבחירה, מסכת ברכות, מהדורת ש’ דיקמן, ירושלים תשכ”ה, עמ’ ז–ז. להיבטיו ההלכתיים של הפסוק, ראו ז’ יהודה, “עת לעשות לה’ הפרו תורתך”, פרי הארץ ו (תשמ”ג), עמ’ 9–26. במאמר זה אתייחס לפירושו של רמב”ם לפסוק זה, כפי שמתבטא בהקדמתו למורה נבוכים.

תיבון (להלן: רשב"ת) ור' יעקב אנטולי; השלישי התרחש בסוף המאה הי"ג עד תחילת המאה הי"ד ומתואר על ידי אבא מארי מן משה מלוניל. מטרתי במאמר זה להציג את הקשר בין המשבר השני למשבר השלישי. נראה כיצד פתרונו של ר' יעקב אנטולי למשבר השני, היינו הנגשת התכנים הפילוסופיים לציבור רחב של קוראים, הוביל למשבר השלישי, הוא הפולמוס על לימודי הפילוסופיה.

א

ניתן לתאר את מקורו של המשבר הראשון בטענה המזהה את הרובד הסודי של התורה עם החכמה הפילוסופית. במשנה תורה² ובהקדמתו למורה נבוכים, מזהה רמב"ם את הפיזיקה האריסטוטלית עם מעשה בראשית ואת המטפיזיקה עם מעשה מרכבה. לאור זיהוי זה הרי שכוונתה של המשנה האומרת "אין דורשין בעריות בשלשה ולא במעשה בראשית בשנים ולא במרכבה ביחיד אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו"³ היא לאסור את העיסוק בפיזיקה ובמטאפיזיקה, ולהתירם ליחידים בלבד. לכן אומר רמב"ם בהקדמתו למורה:

והאל יתעלה יודע שתמיד יראתי מאוד מאוד מלכתוב את הדברים שברצוני לכתוב בספר זה, מכיוון שהם דברי סתר שלא נכתב עליהם ספר באומה בימי הגלות האלה [...] וכיצד אחדש אני חידוש ואכתוב עליהם? אלא שהסתמכתי על שתי הנחות: האחת מה שאמרו חז"ל על מעין עניין זה: עת לעשות לה' הפרו תורתך.

רמב"ם מתאר את יראתו מהעלאת תכנים אלה על הכתב, אך סמך על דברי חז"ל כי "עת לעשות לה' הפרו תורתך". לדבריו, הואיל וקיים חשש שמא תישכח חכמה זו (פיזיקה ומטאפיזיקה, וזיהויים כסודות התורה) מישראל, קיימת חשיבות רבה בהעלאת חכמה זו על הכתב. לכן כתב את מורה הנבוכים: "דע כי החוכמות הרבות שהיו בעדתנו לאימות הדברים האלה אבדו בגלל אורך הזמן, בגלל השתלטות האומות הבורות עלינו מכיוון שדברים אלה לא היו מותרים לכל בני האדם"⁴. החשש שמה תכנים אלה ייעלמו מעם ישראל הוא ה"עת לעשות" (המשבר) שהוביל את רמב"ם להתגבר על יראתו "מלכתוב את הדברים" האלה, להעלות תכנים אלה על הכתב, ו"להפר תורתך". במובן זה המשבר המתואר על ידי רמב"ם דומה למשבר המתואר על ידי רבי יהודה הנשיא מחבר המשנה,

2 הלכות יסודי התורה, פרקים א-ד.

3 חגיגה ב, א.

4 מורה נבוכים, ח"א, ע"א.

ומעלה את התורה שבעל פה על הכתב, מחשש שמא תישכח תורה מישראל. אולם בשעה שר' יהודה הנשיא העלה על הכתב תכנים אקזוטריים המיועדים לציבור רחב של קוראים, העלה רמב"ם על הכתב תכנים אקזוטריים המיועדים מלכתחילה ליחידים בלבד. לכן, כדי לשמור על האקזוטריות של תכנים אלה כותב את מורה הנבוכים כתיבה אקזוטריית.⁵

ב

מספר שנים לאחר מכן ניתן למצוא אצל רשב"ת תיאור של משבר שונה:
 כי נשבע אני להם באלהי האמת כי לא דברתי [...] רק לפי מה שנראה לי באמת שהוא דעת המדברים ברוח הקדש ודעת החכמים ז"ל, **וכן להתנצל בו על מה שגיליתי יותר מדאי בדברים שציוו החכמים ז"ל להסתירם.** מעיד אני עלי שמים וארץ שלא עשיתי זה רק לשם שמים **ועת לעשות לה' – כי ראיתי שהאמתות שהסתירום מאז נביאנו וחכמינו הם מפורסמים היום כולם לאומות העולם [...] ואומתנו סכלה מהם סכלות גמורה עד ששבנו מצד ההוא לקלסה בפיהם [...] וכן הרב [...] ר' משה [...] כשראה ג"כ שמעטו מביני הרמזים [...] הוסיף ברמיזותיהם ביאור על ידי רמיזות ג"כ [...] ואני הצעיר הבא אחריו ראיתי ג"כ שמעטו מביני רמיזותיו מאוד, וכל שכן מביני רמיזות הכתוב, וראיתי החכמות האמתיות שנתפרסמו מאוד באומות אשר אני תחת ממשלתם ובארצותם,⁶ יותר ויותר מהתפרסם בארצות ישמעאל, וראיתי הצורך הגדול להאיר עיני המשכילים כמה שחנני השם יתעלה לדעת ולהבין בדבריו, ובמה שהרחיב בנקבי המשכיות [...] ⁷ ע"כ גילתי בזה המאמר, ובפ"י ס' קהלת, מה שגיליתי ממה שלא היו אדם מגלה עד הנה, כדי שלא נהיה חרפה לשכיננו**

5 לדיון רחב בכתיבה אקזוטריית בכלל, ובכתיבתו האקזוטריית של רמב"ם את המורה בפרט, ראו ד' שוורץ, סתירה והסתרה בהגות היהודית בימי הביניים, רמת גן תשס"ב; ש' קליין-ברסלבי, שלמה המלך והאקזוטריזם הפילוסופי במשנת הרמב"ם, ירושלים תשנ"ז; א' רביצקי, על דעת המקום: מחקרים בהגות היהודית ובתולדותיה, ירושלים תשנ"א, עמ' 142–182, ושם, הערה 66, לביבליוגרפיה נוספת.

6 כוונתו לפרובנס שהייתה תחת שלטון נוצרי.

7 הביטוי "נקבי המשכית" מבוסס על משלי כה, יא: "תפוח זהב במשכיות של כסף", המציין לפי הרמב"ם בהקדמתו למורה נבוכים את קיומו של רובד אקזוטרי בתורה, לצד הנגלה. הרחבת הנקבים מבטאת חריגה מהמתודה האקזוטריית. לשימוש בביטוי זה ראו גם ר' לוי בן אברהם, לויית חן: מעשה בראשית, מהדורת ח' קרייסל, ירושלים תשס"ד, עמ' 37.

לעג ולקלס לסביבותינו [ההדגשות הן שלי, וכך גם מכאן ואילך, יב"ס].⁸
 במקור זה מתאר רשב"ת משבר השונה מהמשבר המתואר על ידי רמב"ם. המשבר מתואר כאן כמצב שבו מעטים מחכמי עם ישראל מחזיקים בסודות התורה, בשעה שבקרב אומות העולם סודות אלה גלויים ומפורסמים, ולכן קיים חשש שמא נהיה ללעג ולקלס בפי האומות. רוצה לומר: המשבר מתואר כמי שמקורו באקזוטריה החמורה שנקט רמב"ם בחיבורו מורה נבוכים, ולכן ראה רשב"ת את "הרחבת נקבי המשכית" כפתרון למשבר זה וחיבר חיבורים, כגון מאמר יקוו המים ופירושו לספר קהלת, "המרחיבים את נקבי המשכית" ומאפשרים "להאיר את עיני המשכילים" מבני עמנו. אמנם רשב"ת "מרחיב את נקבי המשכית" וכותב כתיבה פחות אזוטריה מזו של רמב"ם, אך הרחבה זו פונה לציבור המשכילים בלבד ולא לציבור רחב של קוראים. על כך ניתן ללמוד אף מדבריו בפירושו לקהלת:

אף כי הסיבה בעבורה ישתדל כל מפרש לקצר דבריו בפירושו [כדי] שלא יתבטל המלמד או התלמיד מקריאתו אותו יותר מדאי בעיינו בפירושו לפי אורך דבריו, נסתלקה מעל פירושי לזה, **כי לא חברתיו לעיין בו התלמידים ולא מלמדי תנוקות**, אך למי שקדם לו עיון וידיעה במאמר הנכבד, מאמר מורה נבוכים והריח מעט מן החכמות העיוניות והוא משתוקק לדעת תיבות משלי הנביאים והחכמים וחידותם ומליצותיהם ובדברים הדבורים על אופניהם.⁹

מטרתו של רשב"ת בחיבורים אלה, אם כן, היא לקרב את אמיתות התורה האזוטריות לרבים מחכמי ישראל, וכך אומתנו לא תהיה ללעג ולקלס. ניתן לראות כי חשש של רמב"ם שמא תישכח חכמה מישראל אינו מתואר עוד על ידי רשב"ת, ובמקום זאת הפך לחשש שמא נהיה ללעג ולקלס. ה"עת לעשות" מתארת אצל רשב"ת עת שבה החכמה נעדרת מישראל, מצב העלול להוביל ללעג ולקלס של העם ותורתו בפי אומות העולם, ו"הפרו תורתך" מתבטא בהרחבת נקבי המשכית. כן ניתן לראות כי בשעה שהמשבר המתואר על ידי רמב"ם הוא משבר פנימי ליהדות, נמצא המשבר המתואר אצל הרשב"ת בדיאלוג פולמוסי עם אומות אחרות.¹⁰

8 מאמר יקוו המים, מהדורת ביסיליכיס, פרעסבורג 1873, עמ' 173–175.

9 J. T. Robinson, Samuel Ibn Tibbon's Commentary on Ecclesiastes: The Book of the Man, Tübingen 2007, pp. 178–179.

10 ובלשונו של א' רביצקי, "ההיפוסתאזה של החכמה העליונה: תגובה ניאופלאטונית לבעיה

על המצב שבו נעדרת החכמה מחכמי ישראל ניתן ללמוד גם מתיאורו של בנו, ר' משה אבן תיבון, הפותח את "ספר פיאה" כך:

מפני כי ראיתי חכמי הגויים התחכמו לנו לחקור דברי קבלותינו, וילעגו עלינו ועל קדמוננו הקדושים מחברי התלמוד בעבור ההגדות הנמצאות בו זרות מן השכל ונמנעו אצל הטבע, עם היותם ברובם ענינים למביני לחשם. וזה קרה לנו מפני החכמים בעיניהם מבני עמנו, המתחכמים בלא חכמה, הבינו אותם כפשוטם, כמו שעשו בהרבה ממשלי הכתוב ורמיזותיהם [...] ולכן התאמצתי ונערתי חצני, אני משה בר שמואל בר יהודה בן תבון מרמון ספרד לבאר קצתם, והיותר זרים מהם, ולאמת הענין בהם, להיות רמז והערה אל קצתם, ולהראות הדרך אל זולתם.¹¹

ר' משה מתאר כאן את החכמים בני זמנו כ"מתחכמים בלא חכמה": הם אינם מודעים לקיומו של רובד פנימי בתורה, ולכן מפרשים את דברי חז"ל כפשוטם "כמו שעשו בהרבה ממשלי הכתוב". מצב זה הוביל לכך שחכמי אומות העולם לעגו על מחברי התלמוד. מטרתו של ר' משה בחיבור זה היא "לבאר קצתם" של דברי התלמוד וכוונתם האמתית, ובאופן זה למנוע את לעגם של האומות.¹² גם עמנואל הרומי מתאר באריכות את המצב שבו היעדר חכמה עלול להוביל לנלעגות התורה ועם ישראל כפי האומות, וכותב:

וכן יקרה למתרשלים בקנין החכמ', שהם יראו שלא התרשלו מקנייתיה רק בעבור מה שראה מן הסכנה, והוא אמרם [...] : איך אעסוק בחכמת הטבע ואני אמצא [...] שהן דברי מין ואפיקורוס [...] והם יאמרו מכל דבר חכמה שהם יתרחקו מהן, בעבור היותם דברי אריסטוטלוס ודברי האנשים שלא האמינו לדתם, ולא ידעו הפתאים ההם כי אנו צריכים לקבל האמת מכל מי שיאמ' אותו,¹³ וכל ספרי החכמות שהפתאים המתרשלים קוראים

תיאולוגית בהגות באיטליה במאה הי"ג, איטליה ג' (תשמ"ב), עמ' ט: "כך משתמשת האפולוגטיקה כלפי החברה היהודית הלא-פילוסופית בצורך באפולוגטיקה כלפי החברה הנוכרית הפילוסופית ועדיפותה המדעית".

11 משה אבן תיבון, ספר פיאה, מהדורת ח' קרייסל, ק' סיראט וא' ישראל, באר שבע תש"ע, עמ' 83.

12 בתקופה זו גברה היכרותם של הנוצרים את התלמוד והמדרש, כתוצאה מניסיונם להעביר יהודים על דתם. בקיאותם בתלמוד ובמדרש ויכולתם לנתח מדרשים בעייתיים באופן פילוסופי, הביכה הוגים יהודיים. לכן, כדי להתמודד עם פירושים אלה כתבו פירושים על דרך הפילוסופיה למדרשי חז"ל. ראו י' לסקר, "נצרות פילוסופיה ופולמוס בפרובנס היהודית", ציון סח (תשס"ג), עמ' 319-322.

13 השוו לדברי רמב"ם בהקדמתו למסכת אבות, מהדורת י' שילת, ירושלים תשנ"ו, עמ' רכז

אותם ספרים חיצוניים הם לפני ולפנים, וכולם היו נמצאים בלשוני' חברו אותם חכמינו, אלא שבעונותינו שרבו הפסדנום בגלותינו. ומכל ספרים שחבר שלמה המלך ע"ה [...] לא נשארו בידנו כי אם שלשת ספרים, והם זה הספר הנקרא משלי, ושיר השירים, וקהלת, וכל שאר ספריו ודברי חכמותיו בטבע הנמצאות הפסדנום בעת הגלות [...] ונשארו חכמות שלמה נמצאות וידועות אצל חכמי האומות [...] ומה שתראה מן החכמות המדברות על הטבע הנמצאות, ובחכמות האלוהות, ומתייחסת על שם אפלטון ואריסטוטלוס ודומיהן, יש לנו להאמין כי היתה להם התחלה בחכמות ההם מדברים נמצאו אצלם מחכמת שלמה [...] ¹⁴ וכבר ידענו כי חכמת הניגון, והיא חכמה ומלאכה נפלאה ונעלמת, היתה כולה נמצאת באמונתנו [...] והיום אין ממנו אתנו יודע ממנה דבר של כלום, והיא כולה בידי הנוצרים. ¹⁵

לדבריו, כל אותם המתרשלים ברכישת החכמה בטענה כי היא חכמה חיצונית טעות בידם: חכמה זו מקורה בתורת ישראל ומצויה באומות העולם כתוצאה מגלותו של ישראל מארצו. לדבריו, המצב בזמנו, שבו החכמה (חכמת הטבע, חכמת האלוהות ואפילו חכמת הניגון) נעדרת מישראל, אינו מצב שהיה כך תמיד, ועלינו להשיב לקדמותו את המצב שבו התקיימה החכמה בישראל. חתנו של רשב"ת, ר' יעקב אנטולי, מתאר משבר (=עת לעשות) הדומה לזה שתיאר רשב"ת, אך הפתרון (=הפרו תורתך) שהציע שונה ויותר רדיקלי מזה של רשב"ת, וסופו להוביל למשבר מסוג אחר, הוא הפולמוס על לימודי הפילוסופיה בתחילת המאה הי"ד. בהקדמתו למלמד התלמידים כותב אנטולי:

ראה והבן מאד כי באו בתורה הערות רבות ותמידות לדעת היחוד והאהבה וקיום המצות כראוי, וזה אי אפשר מאין דרישת התורה על דרך החכמה. ואנחנו בעונותינו מאז גלינו מארצנו אבדה חכמת חכמינו, ובינת נבונינו הסתתרה [...] עד שקם עזרה, רבן של אנשי כנסת הגדולה, ודרש וחקר התורה כראוי, ולמד ולימד אותה על בוריה [...] וכאשר שב העם על קיאו

14 ("ושמע האמת ממי שאמרה"); יעקב אנטולי, מלמד התלמידים, ליק 1866, עמ' עב, ב ("שראוי לקבל האמת והיושר מכל אדם, גם כי יהיה האיש המגיד באמת פחות מהמקבל, גם כי יהיה מעם אחר").

14 על המיתוס הרואה את מקור החכמות בעם ישראל ובתורתו, ראו א' מלמד, רקחות וטבחות: המיתוס על מקור החכמות, חיפה תש"ע.

15 ספר משלי עם פירוש עמנואל הרומי, עם מבוא מאת ד' גולדשטיין, ירושלים תשמ"א, עמ' קסו-קסז.

הפליא השם את העם הפלא ופלא בגלות שאנחנו בו, עד שהיינו משל בגויים על החכמה ועל המצות שבאו בתורה, לפי שאין אנו שוקדים ללמוד שנשיב את אפיקורוס כפי שהזהירו אותנו רבותינו. **והכופרים מרחיבים פה עלינו, ואומרים שאנו אוכלין הקליפות**¹⁶ **והם אוכלים הפרי**,¹⁷ וזהו לפי שהם משתדלים לדרוש ולחקור התורה כפי אמונתם, **ודורשים ברכים תמיד**, עד שהחזיקו השקר באמת זמן רב. ואנחנו כמעט נטו רגלינו מן האמת המסור לנו מפי השם, **וזה מפני עצלותנו בקראנו התורה קריאה חלושה, כקריאת הנערים, בלא חקירה ודרישה, עד שהרבנים מעמנו סומכים בקראם שנים מקרא ואחד תרגום הפרשה כמו שצוו רבותינו**. ולא על הקריאה בלבד הייתה כוונתם בזה אבל ההערה [...] והיא כדי להתבונן בתורה בכל שבת ושבת [...] לפי שהם ימים פנויים לדרוש ולחקור, וללמוד וללמד, ואל זה הייתה הכונה בקדוש הימים ההם, ולא כן אנחנו עושים [...] והוא שסדרו בברכה היא ונהיה אנחנו וצאצאינו **כלם** יודעי שמך, וידיעת שמו הוא מדברים הנמנעים בדרך קריאתנו. אם כן, ברכתנו ברכה לבטלה, ותפלתנו תפלת שוא.¹⁸

ממקור זה ניתן ללמוד כי אנטולי רואה את הרחבת נקבי המשכית של רשב"ת, הפונה למשכילים בלבד, כאינה מספקת. לדבריו, בעוד שחכמי אומות העולם דורשים ברכים את חכמתם אין זה ראוי שאנחנו נשאיר חכמה זו למשכילים בלבד, הואיל ומצב זה עלול להוביל הן למשבר פנים-יהודי, שבו כוונת התורה שנהיה כולנו יודעי שמו אינה מושגת, הן למשבר פולמוסי עם אומות העולם. כלומר למצב שבו הציבור הרחב מקרב אומות העולם ילמד וישכיל בשעה שבקרב עם ישראל יהיה לימוד זה נחלתם של יחידים בלבד. לדבריו, הרחבת נקבי המשכית למשכילים בלבד אינה מובילה להתפשטות החכמה בקרב ישראל, שהרי עדיין יש חכמים אשר קוראים את התורה ללא חקירה ודרישה וללא כל ניסיון להבין את כוונתה הפנימית והאזוטרית, היינו את סודותיה, ומסתפקים בקריאת שניים מקרא ואחד תרגום. זאת ועוד, לדבריו, אזוטריות יתרה עלולה לגרום לעתים נזק יותר מתועלת, כגון סיוע בהתפשטות אמונה כוזבת בקיומם של שדים:

16 מקיימים את המצוות ללא כוונה.

17 מקיימים את הכוונה (אך ללא קיום מצוות).

18 מלמד התלמידים, הקדמה. על אי הנחת שחשו המשכילים היהודים כלפי עליונותם הרוחנית-עיונית של הנוצרים, ומקורות נוספים המבטאים אי נחת זה, ראו לסקר (לעיל הערה 12); א' רביצקי (לעיל הערה 10), עמ' ז-יא.

"ועל הדרך הזה יצאו מדברי החכמים אמונות רעות, ובדרך זו פשטה האמונה במציאות השדים [...] ואין ספק אצלי שהדעת הזה יצא מרוע הבנת דברי חכמים הקדמונים אשר היו מסתירים דעתם בחכמה מן ההמון".¹⁹ מנהג החכמים הקדמונים להסתיר את דעתם בחכמה הובילה לכך שההמון מאמין באמונות כוזבות, כגון האמונה בקיומם של השדים. הפתרון שמציע אנטולי הוא לפנות עם אותם התכנים (העיוניים) שרשב"ת פנה לחכמים בלבד לציבור רחב של קוראים, כלומר הרחבה נוספת של נקבי המשכית, כזו שתאפשר לציבור רחב יותר להיכנס בשערי הפילוסופיה. כוונתה האמתית של התורה אינה להשאיר את האמת נחלתם של יחידים בלבד, אלא שנהיה "אנחנו וצאצאינו כולם יודעי שמך". בכרכה זו אנחנו מבקשים שכל עם ישראל יהיה יודעי שמו ולא יחידים משכילים בלבד. לשם כך עלינו לפנות עם תכנים עיוניים לציבור רחב ולא להשאירו נחלתם של אותם יחידים. רק באופן זה נוכל לקרב את הגאולה ולהשיב ימינו כקדם.²⁰

אם כן, בעוד שתיאור המשבר (=עת לעשות) של אנטולי זהה לזה של רשב"ת, האופן שבו הוא מתמודד עם משבר זה (=הפרו תורתך) שונה. הפרתו של אנטולי רדיקאלית מזו של רשב"ת, שהרי הפרת רשב"ת מתבטאת בהרחבת נקבי המשכית למשכילים, בשעה שאנטולי פעל להרחבת נקבי המשכית שתאים לציבור רחב של קוראים ושומעים.

ואכן, נראה כי אנטולי הוא ההוגה הראשון הזונח את האזטריות מבית מדרשו של רמב"ם, וכותב חיבור אשר עיקר מטרתו היא פנייה, עם תוכן עיוני, לציבור רחב של קוראים. בהתאם למטרה זו בוחר את הסוגה הספרותית של דרשות ואת החלוקה לפרשיות השבוע. כל אלה נועדו לשמש ציבור רחב של קוראים, ולא יחידים. להלן הדברים בהרחבה.

בהקדמתו למלמד התלמידים מתאר אנטולי את רשב"ת כמי שהכיר לו את חיבורו של רמב"ם מורה הנבוכים: "ואני התאמצתי עם טרדת עסקי בעולם ללמוד לפני החכם הנזכר [רשב"ת] לרגעים רחוקים, עד שפקח מעט עיני לראות ולהביט ספר הרב רבנו ר' משה בר' מימון, הוא ספר מורה הנבוכים". מעדותו של אנטולי כי רשב"ת הוא שהכיר לו את מורה הנבוכים ניתן ללמוד כי חיבור זה עדיין לא

19 מלמד התלמידים, קפב, ב.

20 מדבריו של אנטולי במלמד התלמידים עולה כי ראה פעילות זו, היינו לימוד ציבור רחב את התכנים העיוניים, כמזרזת ומקרבת את הגאולה. ראו שם, עמ' קיג, א; קמח, ב; קנ, א; וכן ע' שוחט, "בירוים בפרשת הפולמוס הראשון על ספרי הרמב"ם", ציון לו (תשל"א), עמ' 60-57.

זכה לתפוצה רבה ובוודאי לא בקרב הציבור הרחב. אנטולי רצה לשנות את המצב וביקש להנגיש את תכניו של מורה הנבוכים לציבור רחב של קוראים, אך לפניו עמדו שתי בעיות:

א. הציבור אינו מסוגל לקרוא חיבורים ארוכים העוסקים בשקלא וטריה עיונית, ואינו מעוניין בהם. כאשר אדם כותב חיבור העוסק במספר נושאים מרכזיים, וכל נושא קשור במסקנת הנושא שקדם לו, נדרש הקורא לקרוא בעיון רב ולהבין את כל חלקי החיבור כדי שישגי את כוונותיו של המחבר. לאור זאת קיים חשש שלקורא מקרב הציבור הרחב לא תהיה הסבלנות הנדרשת לקריאת החיבור מתחילתו ועד סופו. הואיל והציבור הרחב אינו מסוגל לקרוא חיבור שהמחבר מאריך בו בדבריו, לכן כאשר רצה המחבר להסתיר את תכניו מציבור רחב של קוראים ולייעדו לציבור מצומצם של משכילים בלבד הוא השתמש בכתיבה על דרך ההרחבה כאמצעי לכתיבה אזוטריה. כפי שראינו לעיל, רשב"ת סבר אמנם כי כתיבה על דרך הקיצור מנגיש את החיבור לציבור רחב יותר של קוראים, ולכן "ישתדל כל מפרש לקצר דבריו", ואף על פי כן הוא בחר להימנע מכתיבה על דרך הקיצור, הואיל ומטרתו בחיבור זה היא לפנות למשכילים בלבד. לכן את פירושו לקהלת הוא כותב באריכות יתרה.²¹

ב. גם אם הציבור יהיה מסוגל לקרוא חיבורים ארוכים עדיין אין לו זמן פנוי לעשות זאת, הואיל וטרוד הוא בכל ימות השבוע במלאכתו ובפרנסתו.

לבעיה הראשונה מוצא אנטולי פתרון באמצעות כתיבת חיבור המחולק לדרשות קצרות, וכל דרשה עוסקת בפירוש פסוקים שונים ובנושאים שונים.²²

21 על אריכות הדברים כמתודה המסייעת במניעת ההבנה, ראו גם פירוש הרלב"ג לשיר השירים, מהדורת מ' קלנר, רמת גן תשס"ב, עמ' 51: "ולא נכון גם כן שיערב עם הביאורים דברי הדרושים ההם, כי הם אינם שיכלבל המעיין מהבין מה שכוון הדברים [...] אם שיהיו סבה אל מה שיקוץ בדברי המחבר. וזה לשתי סיבות, אם לאורך הדברים, אם להתערב בהם הדברים העצמיים במקריים, כי זה כלו ממה שיקוץ בדברים", וכן ראו שם, עמ' 64. רלב"ג מסכים שאריכות הדברים מסייעת במניעת ההבנה, אך להבדיל מרשב"ת, ובדומה לאנטולי כפי שנראה להלן, הוא מעוניין לפנות בחיבוריו לציבור רחב של קוראים. לכן מצהיר על הימנעותו מכתיבה מאריכה. על חשיבות הכתיבה בדרך הקיצור במשנת הרלב"ג, ראו ש' קליין-ברסלבי, "הדיאלקטיקה בפירוש הרלב"ג לספר משלי", תרביץ עה, ג-ד (תשס"ו), עמ' 472-473, ושם הערה 22.

22 י' דן, ספרות המוסר והדרוש, ירושלים תשל"ה, עמ' 82, כבר עמד על כך, כי אנטולי בחיבורו מלמד התלמידים גיבש באופן מלא את תת הסוגה החדשה של הדרשות הפילוסופיות. החשיבות שייחס להנגשת התכנים העיוניים לציבור רחב של קוראים היא זו שהובילה אותו לייסד תת-סוגה ספרותית זו. הדרשה מעצם טיבה היא מכשיר המכוון אל

באופן זה נוצר מצב שבו כל אחת מהדרשות עומדת בפני עצמה, אינה קשורה לחברתה ונמצאת עומדת כחיבור קצר ועצמאי. וכך, אם הקורא מן הציבור הרחב מתקשה בהבנת אחת מהדרשות יכול הוא לעבור לקריאת דרשה אחרת ללא חשש, שהרי כל אחת מהן אינה קשורה לעניינה של האחרת. לבעיה השנייה מוצא אנטולי את הפתרון ביום השבת, שאת מטרתו הוא מתאר כיום שנועד מלכתחילה לאפשר לציבור הרחב, הטרוד בכל ימות השבוע בפרנסתו, זמן פנוי לעסוק בתורה ובחכמה:²³

וראיתי לחלק דברי הערה אלה על מחלוקת הפרשיות כדי להתבונן בכל שבת ושבת בחלק אחד מחלקיו. אולי על זה הדרך יתעורר המביט לדרוש ולחקור הפרשה, או פסוק ממנה, או כונת מצוה מן המצוות. כי ראיתי כשקורא אדם ספר מחובר בענין אחד, ודבריו נקשרים זה בזה, לא יתבונן בו הקורא כראוי כי נכסוף נכסף לבא עד הסוף [...] ואילו היינו דורשים וחקרים פסוק אחד כראוי טוב לנו. וזו היא כונתי בהאריך דברי בפסוק אחד או שנים [...] ובהזכירי דברי שלמה החכם בם, כדי להשתכל בדבר החכם עד שנתעורר על דרך קריאה כזאת.²⁴

כאמור, מטרתו של אנטולי במלמד התלמידים היא לפנות עם תכנים עיוניים לציבור רחב של קוראים ולהנגיש להם תכנים שרמב"ם ורשב"ת ייעדו למשכילים בלבד. למטרה זו בוחר אנטולי את הסוגה הספרותית של דרשות פילוסופיות ואת חלוקתן לפי פרשיות השבוע,²⁵ מתוך כוונה שהציבור הרחב יעיין בחיבורו ביום

ציבור רחב של קוראים או שומעים ומתווכת בין התרבות העילית של היחידים בעלי ההשכלה העיונית ובין הציבור הרחב. מטרתו של אנטולי בחלוקת חיבורו לדרשות קצרות נועדה להקל על תיווך זה. ראו מ' ספרשטיין, "הדרשה כעדות להפצת רעיונות פילוסופים במאה ה-15", בתוך ב"ז קידר (עורך), התרבות העממית, ירושלים תשנ"ו, עמ' 155-156, הערה 2 שם.

23 על השבת כיום שמטרתו לימוד ועיון, ראו מלמד התלמידים, קד, ב; קת, א. השקפה דומה ניתן למצוא בהקדמתו של המאירי לבית הבחירה, עמ' טז; פירוש הרלב"ג לספר שמות, כ, מהדורת ב' ברנר וכו' כהן, מעלה אדומים תש"ס, עמ' 375; ר' ניסים בן משה ממרסיי, מעשה ניסים, מהדורת ח' קרייסל, ירושלים תש"ס, עמ' 107-108, 248-249. להרחבה בסוגיה זו, ראו ח' קרייסל, "השבת בפילוסופיה היהודית בימי הביניים: מהעל טבעי לטבעי", בתוך י' בלידשטיין (עורך), שבת: רעיון היסטוריה מציאות, באר שבע תשס"ד, עמ' 69-83.

24 מלמד התלמידים, הקדמה.

25 לאור זאת ניתן לחזק את הטענה כי הדרשות, כפי שהן בכתב, אינן משקפות דרשות שנישאו על ידי אנטולי בבית הכנסת, שהרי לטענתו מטרתו בחלוקת חיבור זה לדרשות המחולקות לפי פרשיות השבוע היא מטרה דידקטית בלבד ואין בחלוקה זו לשקף דרשות

השבת, שבו נאסרה כל מלאכה, ולאפשר לאדם יום המוקדש כולו ללימוד ולעיון.²⁶ מאותה הסיבה הוא כותב את חיבורו כתיבה אקזוטריה. מטרה דומה (הנגשת תכנים שרמב"ם ייעד לציבור מצומצם של משכילים), והאמצעי להשיגה (כתיבה קצרה ובהירה, אך בשונה מאנטולי גם מליצית) ניתן למצוא אצל ממשיך דרכו האקזוטריה של אנטולי, ר' לוי בן אברהם:

וכבר הודיענו הרב כי לא חבר ספרו המאיר רק אל מי שעיין בכל ספרי החכמות, ועבר על מאמרי הראשונים [...] וראיתי כי אין בידנו חבור כולל הכל על ספר נכסף, למי שיכוין לעמד על האמת בנקלה, כי יעיקוהו רב החכמות הצריך להקדים תחלה, עד שיגיע לחכמה היקרה והגדולה, וכאלו יעמד ימים רבים בלא אלהי אמת ואמונה צלולה [...] ואולי לאורך הזמן יפריד המות בינו ובין זאת המעלה [...] מפני כל אלו הסבות ננעלו בפנינו שערי החכמה, ונעדר השלמות הכולל מזאת האומה [...] וטבע האדם לאהוב הקצור ויקבל בו תועלת [...] ושיהיה מובן וצח וקצר [...] עד שיוכל לכללו במעט זמן [...] ועת לעשות לה.²⁷

נראה כי מטרתו של אנטולי זכתה להצלחה יתרה בפתרון המשבר הנוכחי (הנגשת התכנים העיוניים לציבור רחב), אך למרבה האירוניה, דווקא היא שהובילה למשבר חדש: הפולמוס על לימודי הפילוסופיה שהתחולל בסוף המאה הי"ג, שבשיאו הוטל חרם עליהם.

שנישאו בבית הכנסת. מלמד התלמידים מחולק לפי פרשיות השבוע רק בגלל החשיבות שראה המחבר בחלוקה עצמה, המסייעת להעיר את האדם מן הציבור הרחב להביט, לדרוש ולחקור. לדיון בשאלה אם הדרשות שהועלו על הכתב אכן משקפות דרשות שנישאו בעל פה, ראו י' דן, ספרות המוסר והדרוש, ירושלים תשל"ה, עמ' 35-36; M. Saperstein, *Jewish Preaching 1200-1800*, New Haven 1989, pp. 5-25; I. Bettan, "The Sermons of Jacob Anatoly", *HUCA* 11 (1936), pp. 391-424.

26 ראו מלמד התלמידים, סט, א: "לא שהקידוש הוא בשביתת המלאכה על הכונה הראשונה [...] אם כן אין קדושו כי אם לדרוש בו את ה' [...] ולפיכך צריכין כל ישראל ללמוד התורה ביום השבת". וכן ראו שם, עמ' קד, ב.

27 I. Davidson, "L'introduction de Levi ben Abraham a son encyclopedie Poetique Bate Ha-Nefes Weha-Lehasim", *Revue des etudes juives*, 105 (1940), pp. 86. ונדרשתו על ידי תומכי המחרם. על כך ראו: W. Z. Harvey, 'Levi ben Abraham of Villefranche's Controversial Encyclopedia', in S. Harvey (ed.), *The Medieval Hebrew Encyclopedias of Science and Philosophy*, Dordrecht 2000, pp. 179.

ג

בתשעה באב שחל בשבת, בשנת ה' אלפים ושישים וחמש (1305)²⁸ הכריזה הקהילה בברצלונה, ובראשה ר' שלמה בן אדרת (רשב"א), חרם על לימוד ספרי הפילוסופים הלא היהודיים העוסקים בפזיקה ובמטפיזיקה למי שטרם מלאו לו עשרים וחמש שנה. חרם זה, הכלול בשלושה כתבים, מכיל שתי חרמות: האחת חלה על כל הלומד והקורא בכתבים פילוסופים שאינם יהודיים מתחת לגיל 25, והשנייה על כל הדרשנים הדורשים דרשות אלגוריות המלעיגים על דברי חז"ל ומטילים בהם דופי.²⁹ אבא מאיר בן משה מלוניל הוא הדמות המרכזית בהטלת החרם. אוסף האיגרות "מנחת קנאות", שנערך על ידי אבא מאיר ומכיל את האיגרות המתארות את המשא ומתן אשר קדם לחרם, הוא החיבור העיקרי אשר ממנו ניתן ללמוד על החרם ועל המשא ומתן שקדם לו.

מחקרים רבים עסקו בפולמוס על לימודי הפילוסופיה שהתרחש בתחילת המאה הי"ד.³⁰ מהם פירשו פולמוס זה כמאבק אידאולוגי בין תומכי הפילוסופיה למתנגדיה,³¹ ומהם שפירושהו כנובע ממאבק פוליטי ולא רק אידאולוגי.³² משה הלברטל הציע לראות בפולמוס זה מאבק פנימי שהתחולל בתוך הזרם הפילוסופי.³³ לפי פרשנות זו הוויכוח בראשית המאה הי"ד הוא ויכוח פנימי בזרם

- 28 מנחת קנאות, בתוך תשובות הרשב"א, מהדורת ח"ז דימיטרובסקי, ירושלים תש"ן, עמ' תשכד.
- 29 כתבי החרם מובאים בשו"ת הרשב"א, ח"א, סימן תטו-תיח, ובמנחת קנאות, עמ' תשכב-תשלט.
- 30 לדוגמה, ראו: Joseph Sarachek, *Fait and Reason: The Conflict over the Rationalism of Maimonides*, Williamsport: Bayard Press, 1935; יוסף שצמילר, "בין אבא מאיר לרשב"א: המשא ומתן שקדם לחרם בברצלונה", מחקרים בתולדות עם ישראל וארץ ישראל ג (תשל"ה), עמ' 121-137; G. Stern, *Menahem Ha-Meiri and the Second Controversy over Philosophy*, Ph. D. dissertation, Harvard University 1955.
- 31 ראו סרצ'ק (שם), עמ' 195-205; יצחק בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, תל אביב תשי"ט, עמ' 167-179; "א"ש הלקיזן, "החרם על לימודי הפילוסופיה", פרקים א (תשב"ז-תשכ"ח), עמ' 35-36.
- 32 ראו Marc Saperstein, "The Conflict over the Rashba's Herem on Philosophical Study: A Political Perspective", *Jewish History* 1, 2 (1986), pp. 27-38.
- 33 משה הלברטל, בין תורה לחכמה: רבי מנחם המאירי ובעלי ההלכה המיימונים בפרובנס, ירושלים תשס"א, 152-180. וראו Gregg Stern, "What Divided the Moderate Maimonides Scholars of Southern France in 1305?", in Jay M. Harris (ed.), *Be'erot Yitzhak: Studies in Memory of Isador Twersky*, Cambridge 2005, pp. 347-376.

המימוני בפרובנס, בין הפרשנים המתונים של המורה ובין הפרשנים הרדיקליים.³⁴ מאבקו של אבא מארי, הנמנה עם הזרם של הפרשנים המתונים, הוא בקוראים הרדיקלים של המורה, ובעיקר בפרשנותו של אבן רשד לספריו של אריסטו, שהם, לדעתו, מקור ההשראה לזרם הרדיקלי של הפילוסופיה היהודית בפרובנס. מאבקו של אבא מארי אינו נגד הפרשנות הפילוסופית-מיימוניסטית כשלעצמה, אלא נגד הקריאה הרדיקלית והאוורואיסטית.³⁵ זאת ועוד, כנמנה עם הזרם המתון ראה אבא מארי בהתפשטותן של הדרשות הפילוסופיות הפומביות חריגה בוטה מדרכו של רמב"ם אשר אסר לעסוק בנושאים אלה בפומבי. מטרתו של אבא מארי היא להשיב את מגבלות האזטריות אשר הטיל רמב"ם על לימוד הפילוסופיה, ולצאת נגד הצלחתו של אנטולי בהנגשת התכנים עיוניים לציבור רחב של קוראים ושומעים. במילים אחרות: לצאת נגד החיבורים, כדוגמת מלמד התלמידים, הכתובים כתיבה המנגישה תכנים אלה לציבור רחב, ונגד מנהג הדרשנים לדרוש דרשות פומביות העוסקות בפרשנות אלגורית (שלדעתו היא פרשנות קיצונית) ובחשיפת הסודות. באופן זה הוא ביקש להחזיר עטרה ליושנה.³⁶ עיון במנחת קנאות יכול להעיד הן על הצלחתו של אנטולי בפתרון המשבר האמור הן על המשבר החדש שפרץ בעקבות הצלחה זו. כן יכול להעיד הן על הצלחתו בהנגשת תכנים עיוניים לציבור חרב הן על הפולמוס שנגרם כתוצאה מהצלחה זו. על הצלחת אנטולי בהנגשת תכנים אלה לציבור רחב ניתן ללמוד מהמקור הבא:

ועתה חדשים מקרוב באו, קמו מחברים להשליך אמת ארצה, באמתה של תורה מהרהרים [...] אותם הצוירים להוציאם ממשמעותם עשו ספרים הרבה מביתם מחיקם נושרים ולא בלבד עונותם על עצמותם, אף כי מחטיאי אדם בדבר בשיגיע נזקם לאחרים יען לא במטמוניות, איש איש

- 34 להצגת ההבדלים שבין פרשנויות השונות, ראו אביעזר רביצקי, על דעת המקום: מחקרים בהגות היהודית ובתולדותיה, ירושלים תשנ"א, עמ' 142–160; שטרן (שם) עמ' 351–353.
- 35 השקפותיו של אבא מארי הן השקפות פילוסופיות-רמב"מיות (ראו חיבורו "ספר הירח", בתוך מנחת קנאות, עמ' תרמח–תרסג), והוא מזדהה עם התפיסה הרואה את ההשגה העיונית כתכלית הדתית העליונה (מנחת קנאות, רמו–רמו).
- 36 על פניו נראה כי אבא מארי אמנם חלק על הפרשנות הרדיקלית, אך כל עוד שעסקו בה בצורה ראויה, היינו באופן אזוטרי, לא ראה צורך בהטלת חרם. העיסוק בפרשנות הרדיקלית באופן אקזוטרי הוא זה שהוביל, כנראה, להטלת החרם. בפולמוס, ובאנטולי כגורם העיקרי להתפרצותו, עסקתי בהרחבה בעבודת הדוקטור שלי שהוגשה לאוניברסיטת חיפה: משנתו הפילוסופית והאלגורית של ר' יעקב אנטולי והשפעתה על ההגות והאלגוריה היהודית בפרובנס במאות הי"ג-י"ד, חיפה 2012, עמ' 148–163.

בחדרי חדרים כי אם בגלוי פנים, המונים, סרה דוברים בקרקסיות ובתי כנסיות, במופלא מהם, במה שלא הורשו להתבונן לדרוש באים, ובמכוסה לחקור במחקר, בחכמת המחקרים מה שגלה עתיק יומין, אין להם עסק בהם, כי אם באותן הנסתרים.³⁷

כותב האיגרת, ר' שמואל ב"ר יהודה מנרבונה, מתאר במקור זה את התופעה שבה התכנים העיוניים, שהיו עד לאחרונה נחלתם של יחידים בלבד, הפכו להיות נגישים לציבור רחב של שומעים ושל קוראים. תופעה זו היא תוצאה של אותם דרשנים, ממשיכי דרכו של אנטולי, אשר דרשו בבתי הכנסיות דרשות העוסקות בתכנים עיוניים, ובאופן זה הנגישו לציבור רחב תכנים שהיו נגישים עד הזמן ההוא ליחידים בלבד.³⁸

על הפולמוס שנגרם כתוצאה מהצלחה זו ניתן ללמוד מהמקור הבא:
 אם תשתדל עם יושבי הארץ, ישמעו אליך לנדות ולהחרים לבלתי ילמדו הבחורים, אשר לא יהיה להם משלשים שנה ומעלה, ספר היונים ולשון כשדים, אם לא בספרי הרפואות והמלמדם בכלל הנדויין והחרמות כי אף הנמשכים אחר אלה הדעות מקנאים בראותם כי הנערים ידברו בה בשוקים וברחובות ואצל כל פנות.³⁹

ממקור זה ניתן ללמוד על הצלחת אנטולי בהנגשת התכנים העיוניים לציבור רחב, עד למצב שבו "הנערים ידברו בה בשוקים וברחובות". כמו כן ניתן לראות כי כותב האיגרת, דון קרשקש וידאל, מתאר באיגרת אחרת מצב זה ככזה הדורש הטלת חרם על לימודי הפילוסופיה באופן שאינו ראוי לה, היינו על העוסקים בה באופן אקזוטרי: 'ועוד ראוי להוסיף על התקנה, כי האנשים הגדולים החכמים אפי' הגיעו לשמנים שנה, לא ידרשוה ברבים בבית המשתאות ובבית החתנה.

37 מנחת קנאות, עמ' תתטז-תתיז. למקורות נוספים שמהם ניתן ללמוד על הצלחתו של אנטולי בהנגשת תכנים עיוניים לציבור רחב, ראו שם, עמ' שע-שעא, שפד, תג, תמב, תמו, תנא, תנט, תקלט, ועוד רבים נוספים.

38 בעקבות דרשות אלה, ר' שלמה מבדרש, באיגרת ששלח לאבא מארי, דורש מהחכמים לעשות סייג ולא ללמד תכנים אלה אף לאדם הראוי: "כי אלו החכמות לא התירו כי אם ביחיד, והוא שיהיה חכם בחכמת התלמוד ומבין מדעתו [...] אבל עתה, שדורשין המשמאילים בהמון, ראוי לעשות סייג אפילו למיומנים בחכמה" (מנחת קנאות, עמ' תתיג-תתיז). ניתן לתאר דרישה זו כמבטאת אף היא את דרישת הפסוק "עת לעשות לה' הפרו תורתך": בעת הזו, שבה "דורשין המשמאילים בהמון" בחכמה זו, יש צורך להסתירה אף מהתלמידים הראויים לה.
 מנחת קנאות, עמ' שעא-שעב.

והדברים שהם כדבש וחלב יהיו תחת לבושם.⁴⁰ תומכי החרם אינם נמנים על מתנגדי הפילוסופיה, אלא מטרתם לצאת נגד העיסוק בפילוסופיה באופן אקזוטרי. לדבריהם, על תכנים אלה, שהם "כדבש וכחלב", להיות "תחת לבושם", היינו אזוטריים ולא נגישים לציבור רחב, ולפיכך מטרתם בחרם זה היא להחזיר עטרה ליושנה, "כי אפי' מי שהוא גדול בחכמה ובמנין השנים לא ידרוש מן החכמה ההיא בבית חתנים,⁴¹ ולא יפרסם אותה בהמון".⁴² מהי העטרה ליושנה שאבא מארי מבקש להחזיר בחרם? – האזוטריות. מטרתו להחזיר את המתודה האזוטריית (עטרה) לעיסוק הפילוסופי; לזנוח את המתודה האקזוטריית מבית מדרשו של אנטולי ולשוב למתודה האזוטריית מבית מדרשו של רמב"ם.

סוף דבר

בחינת המשברים שדנו בהם לעיל יכולה ללמד אותנו כי לכל עת יש ההתנהגות הראויה לה, ולעתים ההתנהגות האסורה בעת אחת היא הראויה בעת אחרת. רמב"ם ראה בהעלאת סודות חכמת התורה על הכתב כהתנהגות הראויה לזמן שבו קיים חשש שמא תישכח חכמה זו מישראל, אך כדי להמשיך להסתיר תכנים אלה כתב את מורה הנבוכים כתיבה אזוטריית מחמירה. רשב"ת תלמידו הרחיב את נקבי המשכית ובחר לכתוב את חיבוריו כתיבה יותר אקזוטריית, משום שראה כי בזמנו קיימת סכנה השונה מזו שרמב"ם חשש לה: שמא היעדר חכמה זו מחכמי ישראל תוביל לשים את ישראל ללעג ולקלס בפי האומות. חשש זה מתואר על ידי אנטולי כקיים אף בזמנו, ולכן הוא הציע פתרון השונה מזה שהציע רשב"ת: הרחבה רדיקלית של נקבי המשכית, באופן כזה שתנגיש את התכנים העיוניים שהיו עד הזמן ההוא נגישים למשכילים בלבד, לציבור רחב של קוראים. ניתן לראות את המאה העשרים ואחת כמציבה אתגרים רבים ליהודים החיים בישראל ובגולה, ועל החכמים החיים בעת הזו מוטלת מלאכה רבה וקשה בפתרון אתגרים ומשברים אלה. אך כדי לפתור אותם על החכמים להשכיל ולהבין כי (א) עת משבר היא; (ב) שעל מנת להתמודד עם משברים יש לעתים "להפר תורתך". עליהם להשקיע את מאמציהם בפתרונות לבעיות הרלוונטיות לתקופתנו: דת ומדינה, שירות בצה"ל, חינוך, מודרנה והתקדמות הטכנולוגיה. ניתן לראות כיצד

40 שם, עמ' תרפד.

41 ניתן לתאר מנהג זה כמנהג אשר תחילתו היא במנהגו של אנטולי לדרוש בחופות: "ופעמים הייתי דורש אותם בחופות" (מלמד התלמידים, הקדמה).

42 מנחת קנאות, עמ' תרעו.

זרמים שונים ביהדות בת זמננו, כדוגמת הציונות הדתית, אכן מנסים להתמודד עם המשברים הרלוונטיים ומציעים פתרונות שונים, אך לצערנו הדבר כמעט שאינו קורה בזרם החרדי.